Asiantuntijalausunto 8.4.2022
Perustuslakivaliokunta

Liisa Nieminen

OTT, VTM
dosentti, vanhempi yliopistonlehtori
Helsingin yliopisto

Hallituksen esitys 132/2021 vp Eduskunnalle vanhemmuuslaiksi ja siihen liittyviksi laeiksi.

Kutsussa minulle on asetettu tehtäväksi arvioida esitystä siltä osin, kuin kyse on hedelmöityshoidoista annetun lain 16 §:ää koskevasta muutosehdotuksesta. Syyllistytäänkö syrjintään, jos ehdotus hyväksytään tuossa muodossa?

Ehdotuksen mukaan naispari saisi jatkossa valita, haluavatko he ryhtyä hedelmöityshoitojen tuloksena syntyneen lapsen vanhemmiksi yhdessä vai vahvistetaanko naisparin lapsen toiseksi vanhemmaksi siittiöt luovuttanut mies, joka on antanut siihen suostumuksensa.

Valiokunnan esittämää kysymystä voidaan tulkita siten, että halutaan tietää, tarkoittaako hallituksen ehdotuksen hyväksyminen sitä, että hedelmöityshoitoja saavia eri sukupuolta olevia pareja ja naispareja ei kohdeltaisi yhdenvertaisesti, koska ehdotuksella ei annettaisi vastaavaa valinnanmahdollisuutta naisen ja miehen muodostamille pareille.

Keskityn seuraavassa valiokunnan pyynnön mukaisesti arvioimaan em. 16 §:ää yhdenvertaisuuden ja syrjinnän kiellon kannalta ja jätän ehdotuksen muilta osin rauhaan.

Asiassa on niin monta eri vaihetta, että se vaatii taustoitusta. Vasta sen jälkeen on mahdollista ymmärtää, miksi valiokunta pohtii asiaa myös tuosta näkökulmasta.

Valiokunnassa ei taida enää olla jäseniä tai virkamiehiä, jotka ovat olleet mukana PeV:ssa käsittelemässä asiaa noissa kaikissa vaiheissa. Yksi varajäsen oli oikeusministeri silloin, kun ensimmäinen hedelmöityshoitoja koskeva hallituksen esitys annettiin eduskunnalle vuoden 2002 valtiopäivillä.

Taustaa

Hedelmöityhoitolaki on osoittautunut varsin hankalaksi asiaksi myös valtiosääntöoikeuden kannalta. Se saatiin Suomessa monien vaiheiden

jälkeen vasta vuonna 2006 (1237/2006), ja edelleen sitä joudutaan pohtimaan myös perustuslakivaliokunnassa.

Olen ollut perustuslakivaliokunnassa asiantuntijana hedelmöityshoitolakia koskevissa kuulemisissa ainakin 3 kertaa: v. 2002 vp ja kaksi kertaa v. 2006 valtiopäivillä. Joka kerta keskustelu on koskenut eroa geneettisen ja sosiaalisen vanhemman välillä. Kuka vahvistetaan oikeudellisesti lapsen isäksi?

1) Ensimmäisen hedelmöityshoitolakia koskevan hallituksen esityksen (HE 76/2002 vp) hallitus peruutti sen jälkeen, kun PeV oli päätynyt siihen (PeVL 59/2002 vp), että yksinäiselle naiselle tai rekisteröidyssä parisuhteessa elävälle naiselle saadaan antaa hedelmöityshoitoa ainoastaan, jos se mies, jonka luovuttamia siittiöitä käytetään hedelmöityshoidossa, on antanut suostumuksensa tietoisena siitä, että hänet voidaan vahvistaa lapsen isäksi. Eri sukupuolia olevaa paria tuo vaatimus ei koskenut.

Eriävän mielipiteen jättäneet jäsenet olivat sitä mieltä, että ei ollut esitetty hyväksyttävää perustetta tuollaiselle eriarvoiselle kohtelulle.

Jos tuollainen säännös olisi tullut voimaan, luovuttajien määrä olisi laskenut minimiin. Ongelmana oli myös se, että ei oltu valmiita tunnustamaan, että geneettinen isä ja sosiaalinen isä ovat eri asia silloin, kun kyseessä on hedelmöityshoitojen tuloksena syntynyt lapsi. Lapsella on tällöin geneettinen äiti ja sosiaalinen vanhempi sekä sen lisäksi sukusolujen luovuttaja, jonka henkilöllisyyden lapsi saa halutessaan aikuisena tietää ilman muita vanhemmuuteen liittyviä oikeudellisia seuraamuksia.

2) Olin kuultavana valiokunnassa kuten myös v. 2006 käsiteltäessä hallituksen esitystä 3/2006 vp laeiksi hedelmöityshoidoista ja isyyslain muuttamisesta. Silloin oli kyse ehdotuksesta, jonka mukaan yksinäisille naisille ja naispareille voitiin antaa hedelmöityshoitoja vain sillä edellytyksellä, että luovuttaja on antanut siihen suostumuksensa. Isyyden automaattisesta vahvistamisesta ei enää puhuttu. Perustuslakivaliokunta hyväksyi esityksen (PeVL 16/2006 vp). Se ei pitänyt ehdotusta perustuslain vastaisena, vaikka siinä asetettiin ihmisiä eri asemaan sukupuolisen suuntautumisen perusteella. PeV perusteli tätä: ”lainsäädännölle on ominaista, että se kohtelee tietyn hyväksyttävän intressin vuoksi ihmisiä eri tavoin, esim. edistääkseen **lapsen edun** toteutumista”.

Valiokunta piti sitä, että osa lapsista lähtökohtaisesti lainsäädännön seurauksena syntyy isättömiksi, yhteiskunnan arvojen kannalta ongelmallisena.

Eriävässä mielipiteessä **lapsen edun** nähtiin toteutuvan parhaiten siten, että hedelmöityshoitoa saavan naisen tulee voida turvata lapselle tasapainoinen

kehitys ja huolenpito. Sen toteutuminen ei riipu hedelmöityshoitoa haluavan seksuaalisesta suuntautumisesta.

3) Asia tuli uudelleen PeV:n käsiteltäväksi, kun lakivaliokunta kysyi PeV:n kantaa mm. siihen, miten on arvioitava ratkaisua, jossa oikeus hedelmöityshoitoihin rajataan koskemaan vain naisen ja miehen muodostamia pariskuntia. Yksinäisillä naisilla ei enää oikeutta hoitoihin olisi.

Valiokunta piti ehdotetun laista sääntelyä perustuslain 6 §:n kannalta lähtökohtaisesti ongelmallisena, mutta päätyi kuitenkin siihen, että ”ottaen kuitenkin erityisesti huomioon tarkoituksen auttaa lapsettomuudesta vastoin tahtoaan kärsiviä henkilöitä ehdotettu sääntely arvovalintoineen mahtuu lainsäätäjälle kuuluvan harkintavallan piiriin eikä ole ristiriidassa perustuslain 6 §:n kanssa.”

Eriävässä mielipiteessä kiinnitettiin huomiota siihen, että tuollainen sääntely on ristiriidassa perustuslain yhdenvertaisuussäännöksen kanssa; ei ole esitetty hyväksyttävää perustetta eriarvoiselle kohtelulle. Naiset jotka elävät parina toisen naisen kanssa tai yksinäiset naiset eivät voisi saada hoitoja edes terveydellisistä syistä.

Laki hedelmöityshoidoista tuli hyväksytyksi v. 2006 kuitenkin siinä muodossa, että hoitoja voitiin antaa vain miehen ja naisen muodostamalle parille tai ns. yksinäiselle naiselle.

4) Kansalaisaloitteen (KAA 3/2016) pohjalta säädetyn äitiyslain (253/2018) säätämisen yhteydessä myös hedelmöityshoitolakia muutettiin.

Tästä ei pyydetty perustuslakivaliokunnan lausuntoa, mikä olisi ollut kiintoisaa saada. Toisaalta tilanne oli muuttunut sen jälkeen oikeudellisesti, kun avioliittolaista tuli sukupuolineutraali vuonna 2015. Myös hedelmöityshoitojen saamisen suhteen laissa määritellyn ”parin” tuli voida muodostua joko miehestä ja naisesta tai kahdesta naisesta. Hedelmöityshoitolaki tuli tähän muotoon samaan aikaan äitiyslain säätämisen kanssa toteutetulla muutoksella (254/2018).

Vanhemmuuslaki ja hallituksen esitykseen sisältyvä hedelmöityshoitolain muutosesitys

Vanhemmuuslailla on määrä yhdistää äitiys- ja isyyslait teknisesti. Hedelmöityshoitolakia ehdotetaan muutettavaksi siten, että naispareille annetaan valita hedelmöityshoitojen yhteydessä alkion muodostamiseen myös sellaisia siittiöitä, joiden luovuttaja on suostunut isyyden

vahvistamisen. Siittiöiden valinnasta riippuu, vahvistetaanko naisparille syntyneen lapsen toiseksi vanhemmaksi siittiöt luovuttanut isä vai toinen äiti.

Tuollainen ehdotus oli esillä jo käsiteltäessä kansalaisaloitetta, mutta siihen ei kuitenkaan silloin päädytty. (Ks. LaVM 1/2018 vp, s. 7-8)

Kuten hallituksen esityksessä (s. 108) todetaan, perustuslakivaliokunta on aikaisemmin arvioinut perustuslain 6 §:n yhdenvertaisuusperiaatteen suhdetta hedelmöityshoitoja koskevaan sääntelyyn (em. PeVL:t). Perustuslakivaliokunta on lähtenyt siitä, että hedelmöityshoitojen osalta on ollut mahdollista asettaa henkilöitä eri asemaan sosiaalisen statuksen ja osaksi myös sukupuolisen suuntautumisen kannalta. Valiokunta on todennut, että ehdotetut erot, jotka liittyvät kiinteästi yhteiskunnan arvovalintoihin, valiokunnan pitkäaikaiseen tulkintakäytäntöönkin verrattuna mahtuvat lainsäätäjälle kuuluvien harkintarajojen sisälle.

Tässä tilanne on kuitenkin toisin päin kuin aiemmissa tapauksissa. Samaa sukupuolta olevilla pareilla olisi enemmän valinnanvaraa kuin eri sukupuolta olevilla pareilla. Eli syrjitäänkö eri sukupuolta olevia pareja? Vaikea sanoa suoraan, että olisi kyse syrjinnästä, sillä järjestelyä ehdotetaan ns. apilaperheiden lasten aseman tunnistamiseksi oikeudellisesti. Kun noin vahvistetaan tuollaisissa perheissä asuvien lasten oikeudellista asemaa, se on sopusoinnussa YK:n lapsen oikeuksien sopimuksen 3 artiklan kanssa (”kaikissa – lainsäädäntöelimien toiminnassa, jotka koskevat lapsia, on ensisijaisesti otettava huomioon **lapsen etu**”).

Lain muutos mahdollistaisi sen, että naispari voisi käyttää hedelmöityshoidoissa myös sellaisia siittiöitä, joiden luovuttaja on antanut suostumuksensa isyyden vahvistamiseen asti. Siittiöiden valinnasta seuraa se, kuka vahvistetaan hoitojen seurauksena syntyneen lapsen toiseksi vanhemmaksi synnyttäjän ohella (joko äidin naispuolinen puoliso tai siittiöt luovuttanut geneettinen isä). Jos toiseksi vanhemmaksi vahvistetaan mies ja on kaksi paria (miespari ja naispari, joista kummallakin naisella on lapsi(a) hedelmöityshoidoilla saatuina ja siittiöt on luovuttanut miesparista jompikumpi) voidaan puhua apilaperheestä. Tällöin voidaan sopia esim., että lapsi asuu vuorotellen joka toisen viikon kahden naisen, toinen hänen äitinsä, muodostamassa kodissa ja joka toisen viikon siittiöt luovuttaneen ja isäksi vahvistetun miehen ja tämän samaa sukupuolta olevan puolison kodissa.

On mahdollista, että neliapilan toisellakin naisella on lapsi, jonka isäksi vahvistetaan toinen miesparin puoliso.

Menettely vahvistaa lapsen elatusta ja antaa hänelle perintöoikeuden. Kyse on valintaoikeudesta, tuo menettely on valinnainen. Lapselle voidaan vahvistaa myös vanhemmiksi kaksi äitiä, kuten nykyään.

Tuollaisia neliapilaperheitä on jo nyt olemassa. Kyse olisi myös jo olemassa olevien lasten aseman turvaamisesta.

Kuten esityksessä todetaan (s. 109), järjestely mahdollistaisi geneettisen perheen perustamisen myös miespareille ja edesauttaisi sukupuolten välisen tasa-arvon toteutumista. Muutos myös edistäisi tosiasiallista yhdenvertaisuutta seksuaalisen suuntautumisen perusteella ottaen huomioon, että muutoksella tunnistettaisiin lainsäädännössä hieman nykyistä paremmin seksuaalivähemmistöihin kuuluvien ihmisten perhemuotoja, kuten juuri apilaperheet.

On sen sijaan vaikea nähdä, miksi eri sukupuolta olevilla pareilla olisi tarvetta tuollaiseen. Useimmiten halutaan pikemmin pitää koko hedelmöityshoitoasia salassa. Mielestäni tilanteet eivät ole edes verrannollisia. Vertailukohteena pitäisi olla aito tilanne, jossa olisi nähtävissä eriarvoisuutta, ei mitään teennäistä rakennelmaa, jota ei käytännössä esiinny (tai hyvin poikkeuksellisesti).

Yhteenveto

Edellä esitetyn perusteella päädyn siihen, että hallituksen esitykseen sisältyvässä hedelmöityshoitolain 16 §:n muuttamisesta koskevassa lakiehdotuksessa ei ole perustuslain 6 §:n kannalta ongelmia.

Nämä ovat asioita, joissa lainsäädäntö tulee yleensä jäljessä. Vuoden 2002 ensimmäinen hedelmöityshoitolakiehdotus (HE 76/2002 vp) tuli eduskunnan käsiteltäväksi, kun oli juuri säädetty Laki rekisteröidystä parisuhteesta (950/2001). Hedelmöityshoidot haluttiin HE:n mukaan tosiasiassa sallia vain naisen ja miehen muodostamalle parille ”tahattoman lapsettomuuden” hoitoon. Siksi hedelmöityshoidot muissa tilanteissa haluttiin niin vaikeaksi asiaksi, että luovuttajia ei enää löytyisi.

Vuonna 2006 säädettiin vihdoin hedelmöityslaki (1237/2006), mutta siinä pari määriteltiin vain naisen ja miehen muodostamaksi pariksi.

Avioliittolakia kuitenkin muutettiin siten, että se voi muodostua myös samaa sukupuolta olevasta parista. Tämä toteutettiin kansalaisaloitteella (KAA 3/2013), ja äitiyslaki (253/2018) perustui myös kansalaisaloitteeseen (KAA 3/2016). Siinä yhteydessä muutettiin myös hedelmöityslakia siten, että hoitoja saava pari voi muodostua myös samaa sukupuolta olevista. Tässä ei ollut enää harkinnanvaraa.

Perustuslain tulkinta – etenkään perustuslakivaliokunnan suorittamana – ei ole siten kulkenut edellä vaan pikemmin ollut hidastamassa kehitystä näissä kysymyksissä. Tällaisissa asioissa kehitys kulkee omaa linjaansa ja perheiden

monimuotoisuus laajenee koko ajan siitä välittämättä, miten perustuslakia tulkitaan.

Mielestäni oikeastaan ainoa syy, miksi perustuslakivaliokunnan tulee nyt ottaa kantaa tähän asiaan, on lapsen etu. Jos ns. neliapilaperhe haluaa turvata lapsen etua vahvistamalla sukusolujen luovuttajan oikeudellisesti isäksi elatusvelvollisuuksineen ja mahd. perinnönjättäjänä, on perusteltua, että he voisivat niin tehdä. Lapsen oikeuksien sopimuksen 3 artikla antaa tälle tukea, oikeastaan jo edellyttää sitä.

Se vaihtoehto, että samanlainen valintamahdollisuus pitäisi olla myös eri sukupuolta olevilla pareilla, ei ole realistinen vaan lähinnä teoreettinen. He saavat hedelmöityshoitoja lääketieteellisin perustein ”tahattoman lapsettomuuden hoitoon”. Yleensä ei muille ihmisille edes mainita, että lapsi on syntynyt luovutetuista sukusoluista.

Mahdollista syrjintää pohdittaessa tapausten pitää olla vertailukelpoisia keskenään. Vertailukelpoisuus tarkoittaa sitä, että tilanteet ovat rinnastettavissa toisiinsa oikeudellisesti merkittävien seikkojen osalta. Tässä tapauksessa ei mielestäni sellaista vertailtavuutta ole. Motiivit hedelmöityshoitojen hakemiseen ovat erilaiset, eivätkä tilanteet ole muutoinkaan vertailukelpoisia. Jos yksittäisessä konkreettisessa tilanteessa eri sukupuolta oleva pari haluaisi vahvistaa sukusolujen luovuttavan oikeudellisessa mielessä isäksi, ei tällainen poikkeustapaus ole merkki siitä, että kaikilla pitäisi tasa-arvon nimissä olla siihen mahdollisuus. Tällainen kehitys tuskin on se, mitä perinteisen perhemallin kannattajat haluavat edistää. Mielestäni kyse melkein perustuslain väärinkäytöstä, kun nyt vedotaan syrjintäkieltoon.

Helsingissä huhtikuun 8 päivänä 2022.

Liisa Nieminen